

О. П. ПЕТРОВСЬКА

ІМЕННИКИ ЗБІРНІ, ОДИНИЧНІ ТА РЕЧОВИННІ

Серед іменників — загальних назв виділяються збірні іменники, які означають сукупність однорідних предметів, що сприймаються як одне ціле, напр. *верб'я, волоття, галич, дуб'я, звірина, комарня, комсомолія, парубоцтво, піонерія, професура* та ін. Збірні іменники становлять лексико-граматичний розряд слів, що семантично вказують на багато предметів, тобто на множинність, але ця множинність особлива, бо виражається формою однини і означає недиференційовану, нероздільну кількість одиниць. Пор.:

гілля — гілки

комарня — комарі

куркульство — куркулі

птаство — птахи

собачня — собаки

череп'я — черепки

Збірні іменники (*гілля, комарня, куркульство, птаство, собачня, череп'я*) означають сукупність предметів, яку не можна визначити кількісним числівником, тоді як інші слова (*гілки, комарі, куркулі, птахи, собаки, черепки*) називають множинність, що вказує на ряд окремих самостійних одиниць, які можна порахувати, напр.: *три гілки, два птахи, чотири собаки* та ін.¹

Категорія збірності тісно пов'язана з категорією одиничності, тому той чи інший іменник є збірним остільки, оскільки поряд із ним існує однокореневе слово, що означає один предмет чи одну особу, отже, збірні іменники співвідносні з одиничними. За характером співвідносності з одиничністю серед збірних іменників сучасної мови можна виділити кілька груп:

1) збірні іменники, яким відповідають однокореневі слова на означення одного предмета чи однієї особи, напр.: *автура — автор, агентура — агент, звірота — звір, комарня — комар, лозиння — лозина, парубота — парубок, піонерія — піонер, студентство — студент, учительство — учитель* і под.;

2) збірні іменники, яким відповідають назви, виражені словосполученням іменника з прикметником того самого кореня, що й збірний іменник, напр.: *дрантя — драна річ, дрібнота — дрібна істота, здоба — здобний виріб, знать — знатна особа, непотріб — непотрібна річ* та ін.;

3) іменники, які поєднують у собі значення збірності й одиничності, що розрізняються лише у контексті, напр.: «В кутку подвір'я під *горобиною* накрито стіл для вечері» (Горький); «Замелькали високі сосни, між якими де-не-де виднілися берези, дуби, *горобина*» (Шиян). У першому реченні слово *горобина* називає одну рослину, а в другому — нероздільну множинність їх; отже, в першому випадку вживається одиничний іменник, а в другому — збірний;

4) збірні іменники, яким відповідають слова з тим самим коренем на означення одного предмета чи однієї особи, а також словосполучення, до складу яких входить прикметник із тим же коренем і пояснюваний ним іменник, напр.:

багатирня — багатир — багата людина

багатирство — багатир — багата людина

біднота — бідняк — бідна людина

бідняцтво — бідняк — бідна людина

каліч — каліка — покалічена людина

каліцтво — каліка — покалічена людина

юнацтво — юнак — юна людина

¹ У деяких мовознавчих працях (див., напр., В. К. Чернецький, Лексико-семантичні групи множинних іменників. — УМЛШ, 1971, № 4, стор. 37) окремі групи іменників (*ворота, бігунки, наритники, трійчата, цимбали, ночви* і под.), яким властиві тільки форми множини, помилково називаються збірними.

юнь — юнак — юна людина та ін.

5) збірним іменникам відповідають одиничні назви, що мають або однакову із збірними форму, або той самий корінь:

квасоля — квасолина — квасоля

морква — морквина — морква

цибуля — цибулина — цибуля

картопля — картоплина — картопля

просо — просина — просо

ячмінь — ячмінина — ячмінь

гонт — гонтина — гонт

цегла — цеглина — цегла та ін.;

6) збірним іменникам відповідає словосполучення, до складу якого входить прикметник із тим же коренем і пояснюваний ним іменник, а також одиничні назви, що мають однакову форму із збірними, напр.:

малина — малиновий кущ — малина

ожина — ожиновий кущ — ожина

смородина — смородиновий кущ — смородина;

7) збірним іменникам відповідає одинична назва, що має той самий корінь, словосполучення іменника з прикметником того самого кореня, що й збірний іменник, а також одинична назва, що формою збігається із збірною, напр.:

жито — житина — житнє стебло — жито

квасоля — квасолина — квасолеве стебло — квасоля

кукурудза — кукурудзина — кукурудзяне стебло — кукурудза

пшениця — пшеничина — пшеничне стебло — пшениця.

Збірним іменникам перших трьох груп властива однопланова співвідносність з одиничними, тобто збірним відповідає або одинична назва, що має той самий корінь, або словосполучення, до складу якого належить прикметник того самого кореня й пояснюваний ним іменник; крім того, те саме слово може виступати то одиничною назвою, то збірною. Збірність в останніх групах іменників має подвійну, а також потрійну співвідносність з одиничністю. Подвійна (чи потрійна) співвідносність збірності з одиничністю властива збірним назвам, утвореним від прикметникових основ, напр.:

біднота (збірне) — бідняк (одиничне) — бідна людина (одиничне)

бездар (збірне) — бездара (одиничне) — бездарна людина (одиничне)

юнь (збірне) — юнак (одиничне) — юна людина (одиничне).

Така ж залежність властива неоднозначним словам, напр., збірний іменник *квасоля* у значенні сукупності плодів співвідносний з одиничною назвою *квасолина* (один плід) і *квасоля* (один плід), а цей же іменник із значенням сукупності рослин співвідносний з одиничними назвами: *квасолеве стебло* (одна рослина), *квасолина* (одна рослина), *квасоля* (одна рослина).

Співвідносність збірних назв із одиничними відрізняє їх від іменників, близьких за значенням до речовинних, чи іменників на означення маси, матеріалу, які, так само, як і збірні, не мають форм множини і не піддаються лічбі.

Яка ж різниця між збірними іменниками та іменниками на означення маси, матеріалу? Часто в граматиках іменники категорії речовинності кваліфікуються як такі, що означають однорідну за своїм складом речовину, яку можна поділити на частини, що мають властивість та назву цілого і підлягають не лічбі, а тому чи іншому вимірові, напр.: *вода*, *масло*, *молоко*, *нафта*, *сметана* і под.

Для речовинних іменників характерне те, що вони тією самою формою однини передають значення будь-якої кількості речовини, напр., будь-яка частина молока, олії, халви називається *молоко*, *олія*, *халва*,

Збірні ж іменники вказують на об'єднання ряду одиниць в одне ціле; семантичні ознаки зберігаються у назві кожної одиниці, що входить до складу збірної назви, напр., збірний

іменник *бадиля*, що співвідносний з одиничним — *бадилина*, означає сукупність бадилин. Наявність одиничності, з якою співвідносна збірність, дає змогу визначати збірність в іменниках типу *пісок, цегла* і т. ін., у яких наявні й інші ознаки, властиві збірним іменникам.

Отже, співвідносність з одиничністю відрізняє збірні іменники від тих, які означають однорідну за своїм складом речовину і не мають ніякого зв'язку з одиничністю. На цій підставі визначаємо збірність в іменниках, що називають сукупність зерен, насінин (*жито, пшениця, просо* і т. ін.), коренеплодів (*картопля, морква, цибуля, часник* і т. ін.), рослин (*горобина, кукурудза*), ягід (*малина, ожина, смородина*) та ін. Так само збірними є іменники, що за певними ознаками називають нероздільну множинність істот (напр.: *бездар* — *бездарна людина, знать* — *знатна людина, ледач* — *ледача істота, молодь* — *молода особа, юнь* — *юна особа* і т. ін.). Не мають форм множини і не сполучаються з кількісними числівниками неоднозначні назви типу: *здоба, золото, срібло, трикотаж, фарфор, фаянс* і под., що співвідносні з одиничними іменниками. Пор. *здоба* (збірне) — *здобний виріб* (одиничне), *золото* (збірне) — *золотий виріб* (одиничне), *трикотаж* (збірне) — *трикотажний виріб* (одиничне), *фарфор* (збірне) — *фарфоровий виріб* (одиничне) та ін. Вони теж зараховуються до збірних назв. Іменники, які поєднують у собі значення збірності й одиничності, треба також відрізнити від іменникових форм однини з узагальнено-збірним значенням, оскільки і ті і ті називають неподільну сукупність однорідних одиниць, пор.:

Хата була стара, напівзруйнована, з одного боку — ясени — з другого сливник та <i>горобина</i> (Васильченко).	Берегами трава шелестить, <i>лист</i> пожовклий роняє береза (Гончаренко).
---	---

Різниця між цими двома групами іменників полягає в тому, що ті, в яких об'єднується значення збірності й одиничності, не мають форм множини (напр.: *горобина, журавлина, клюква, малина, ожина, плотва, фарфор, фаянс* і под.), а іменникові форми однини з узагальнено-збірним значенням — це звичайні іменники, які можуть виступати в обох числових формах, але, вживаючись в однині, залежно від контексту, вони називають то один предмет (*лист*), то узагальнення багатьох предметів (*лист* у значенні *листя*).

Отже, збірні іменники, не маючи форм множини, завжди співвідносяться з одиничними, чим вони відрізняються від слів на означення маси, матеріалу і від узагальнено-збірних назв.